

Bert W. Meijer

Een schilderij van M. Basaiti

Eén van de blikvangers van de in 1978 in het Rijksmuseum gehouden en daarna gedeeltelijk door het Nederlands Interuniversitair Kunsthistorisch Instituut te Florence overgenomen tentoonstelling van vroege Venetiaanse schilderkunst in Nederlands bezit was een *Maria met Kind en Heiligen in een landschap* (afb. 1)¹. Meer dan door zijn innemende kwaliteit trok het schilderij de aandacht als uitgangspunt van een uitleg in woord en beeld voor oningewijden van de toepassing en resultaten van infrarood-reflectografie. Het werk leent zich daar goed voor daar de verlaagde aantal voortekeningen verbergt die iets vertellen over het oorspronkelijk gebruik van het paneel en over de opeenvolgende fasen van het ontstaan van de compositie². Bron van onenigheid bleef intussen het auteurschap van het schilderij. Na toeschrijvingen aan Basaiti, Diana en aan een anonieme meester afkomstig uit het gebied tussen Treviso en Friuli hielden de schrijvers van de desbetreffende 'entry' in de catalogus *The early Venetian Paintings in Holland* het voorzichtigheids halve op een werk van circa 1515, behorend tot de Venetiaanse school³. Nu een recensent van de Florentijnse tentoonstelling op zijn beurt de hand van Vincenzo Catena meende te herkennen⁴, ligt het voor de hand om op deze plaats met enige nadruk de aandacht te vragen voor de werkelijke auteur van het schilderij, die in het verleden, zij het zonder het doorslaggevende

gewicht van een argumentatie, in ieder geval al twee keer als zodanig is genoemd⁵.

De auteur van het stuk is zonder enige twijfel Marco Basaiti⁶. Dit is vooral aannemelijk vanwege de typologie der figuren die deel uitmaakt van het vaste repertoire van deze Venetiaan van Griekse herkomst⁷. Zo behoren de rondhoofdige Maria en het Kind typologisch tot dezelfde familie als die op Basaiti's *Maria met Kind en twee Heiligen* in het Museo Civico te Padua (afb. 2)⁸. De Petrus van het Amsterdamse schilderij is het evenbeeld van de Zebedeus in de *Roeping van de zonen van Zebedeus* van 1510 in de Galleria dell'Accademia in Venetië (afb. 3) en de kleine replek te Wenen (Kunsthistorisches Museum) van vijf jaar later⁹. En de Johannes is dubbelganger van het Christuskind dat de borst krijgt in Basaiti's *Maria met Kind en Heiligen in een landschap* uit 1519, vroeger in de collectie Reinhardt te New York¹⁰.

Andere voor Basaiti courante elementen zijn de schematische, hoekige plooiën die de kledij kenmerken van de figuren op alle bovengenoemde werken en de vitale en suggestieve weergave van het landschap, waarvoor Basaiti een speciaal talent bezat, zoals zijn veelal in landschappen gesitueerde religieuze voorstellingen demonstreren. De morfologie van fauna en flora toont bij Basaiti, zoals ook in dit geval de sporen van invloed van Dürer's prenten die vooral in de vijftien jaar na diens tweede verblijf in

Afb. 1. M. Basaiti, *Maria met Kind en Heiligen in een landschap*. Amsterdam, Rijksmuseum.

Venetië (1506) sterk in de belangstelling stonden bij Venetiaanse kunstenaars¹¹. Er ontbreekt een aantal schakels in onze kennis van de Venetiaanse schilderkunst om te kunnen bepalen of de compositievorm van het schilderij te Amsterdam een eigen vinding is van Basaiti. Daarentegen is het wel mogelijk eventuele antecedenten te achterhalen van enkele afzonderlijke compositorische motieven die Basaiti, overeenkomstig de canon van de zestiende-eeuwse imitatie-theorie¹², zo niet tot een nieuwe inventie combineerde dan toch in ieder geval in zijn eigen stijl in dit schilderij verwerkte. Een Maria ten voeten uit die, zittend voor een landschap, een groot, driehoekig deel van het beeldvlak vult,

vinden wij o.a. in Giovanni Bellini's *Maria in de wei* in de National Gallery in London. Zij is daar niet vergezeld van heiligen¹³. In Basaiti's *Sacra Conversazione* zijn deze laatste, afgezien van de kleine Johannes, weergegeven op een lager niveau op het tweede plan en te halven lijve. Hun ondergeschikte plaats in de compositie verschilt niet veel van die van Jozef in enkele Heilige Familie-composities, vervaardigd in het atelier van Bellini¹⁴ en door Jacopo de'Barbari¹⁵. In deze schilderijen zijn de ruimtelijke verhoudingen tussen de figuren en het landschap en tussen de figuren onderling echter veel minder natuurlijk en evenwichtig. Het lijkt er daarom op, dat Basaiti zich in dit opzicht enigszins aangepast heeft aan de

Afb. 2. M. Basaiti, Maria met Kind en Heiligen. Padua, Museo Civico.

Afb. 3. M. Basaiti, *Roeping van de zonen van Zebedeus*, detail. Venetië, Gallerie dell'Accademia.

minder stijve, monumentalere en harmonieuzere proporties van 'modernere' composities met Maria en Heiligen in een landschap in de Venetiaanse schilderkunst, zoals wij die kennen van de vroege Titiaan¹⁶. Niettegenstaande het overwegend Venetiaanse vorm- en kleurkarakter van het schilderij van Basaiti en ook het specifieke Maria-type, is zijn meest precies te traceren voorbeeld Leonardo da Vinci, met name diens *Anna-te-Drieën*-voorstellingen. De verschillende door

het schilderij te Parijs, het karton te Londen (afb. 4), een aantal tekeningen en beschrijvingen in literaire bronnen overgeleverde versies van de meester zelf¹⁷ en die van zijn onmiddellijke navolgers zijn schoolvoorbeelden voor de excentrisch in de compositie geplaatste Maria. Leonardo leverde in enkele van zijn versies ook het iconografisch *novum* van de kleine Johannes met het lam, toegevoegd aan een groep van de Heilige Familie. Afkomstig van dezelfde composities van Leonardo zijn de houding van de naar Johannes overneigende Christus, het motief van het aanraken van de kin van Johannes en de combinatie van blikrichtingen diagonaal naar beneden: van de Madonna naar Christus en van Christus naar de kleine

Johannes¹⁸. Daarnaast lijkt ook de typologie van Christus – kaalhoofdig en weldoorvoed – een ontlening aan Leonardo, getuige diens *Madonna Benois* te Leningrad¹⁹ en de *Madonna met de Anjer* in München (afb. 5)²⁰.

De bovenstaande analyse van een aantal componenten van het schilderij in het Rijksmuseum bevestigt de plaats die Basaiti op basis van de kenmerken van zijn overige werk in de kunstgeschiedenis toegewezen heeft gekregen. Hij is een kunstenaar die in de eerste decennia van de zestiende eeuw nog overwegend gebonden blijft aan het coloriet, de penseelvoering en het idioom van laat vijftiende eeuwse meesters zonder zich overigens geheel af te sluiten voor nieuwe ontwikkelingen. Meer dan Giovanni Bellini waren het vermoedelijk Alvise Vivarini, Vittore Carpaccio en Cima da Conegliano die Basaiti's artistieke uitgangspunten vormden. Daarnaast absorbeerde Basaiti in Venetië ook elementen van jongere meesters als Titiaan en van kunstenaars uit Centraal Italië en het Noorden.

Documentatie over het leven van Basaiti is schaars, hetgeen duidelijke gevolgen heeft voor de kennis van de samenstelling en de chronologie van zijn *œuvre*. Voor zover nu bekend, speelden zijn activiteiten zich af tussen 1496 en 1530. In vergelijking met de weinige thans bekende gedateerde werken lijkt voor het schilderij in Amsterdam een relatief late datum van ontstaan het meest aangewezen. Basaiti's latere werken worden namelijk gekenmerkt door monumentalere composities, minder streng-statische houdingen en een toenemen van het plastische volume der figuren. Daarnaast lijkt Basaiti in de modellering wat van zijn oorspronkelijke hardheid te verliezen. De zeventiende-eeuwse Venetiaanse kunstenaarsbiograaf Carlo Ridolfi kenschetste het resultaat van deze ontwikkeling met de uitdrukking 'più addolcito stile'²¹.

Afb. 4. Leonardo da Vinci, *Anna-te-Drieën*. Londen,
The National Gallery.

Afb. 5. Leonardo da Vinci, *Madonna met de anjer*.
München, Alte Pinakothek.

Noten

¹ Amsterdam, Rijksmuseum, inv. nr. A 3014 (toeschr. aan Benedetto Diana), paneel, 69,2 × 86,1 cm. Tentoonstellingscatalogus *The early Venetian Paintings in Holland*, Maarsen 1978, nr. 37 (tekst van H. W. van Os en C. Wiethoff). Zie ook de bijlage bij de tentoonstelling te Florence *Vedere fino in fondo. Risultati dei esperienze tecnico-scientifiche condotte su dipinti veneziani. Schede per la mostra*, Firenze 1978, blz. 1-2.

² Zie literatuur genoemd in noot 1. De uitvoering van het technisch onderzoek en het verslag daarover zijn van de hand van J. A. van Asperen de Boer. De panelen met explicatie werden geconcipieerd door R. Vos.

³ Zie noot 1.

⁴ Toeschrijving van A. Conti in zijn recensie

'Vedere fino in fondo', *Prospettiva* 16 (1979), blz. 79, gesuggereerd door S. Tempestini. F. Zeri geeft in zijn recensie van de catalogus in *Antologia di Belle Arti* 2 (1978), blz. 315-317, geen commentaar op het schilderij.

⁵ T. Borenius, Italian pictures in the Rijksmuseum, *The Burlington Magazine* 59 (1931), blz. 71-72, pl. 1vb; F. Heinemann, *Giovanni Bellini e i Belliniani*, Venetië 1959, blz. 292.

⁶ Zie voor Basaiti: E. Bassi, *Dizionario Biografico degli Italiani*, Roma 1965, vol. 7, blz. 53-55; M. Lucco, Basaiti: Un dipinto ritrovato e un consuntivo, *Paragone* 297, (november 1974), blz. 41-55.

⁷ G. Babinger, L'origine albanese del pittore Marco Basaiti, *Atti del Istituto Veneto di Scienze Lettere ed Arti* 20 (1961-62), blz. 497-500.

⁸ Heinemann, *op. cit.* (noot 5), blz. 292, fig. 445. Dit geldt ook voor de Maria en Kind op Basaiti's *Sacra Conversazione* te Cambridge, Fitzwilliam Museum (Heinemann, *op. cit.* (noot 5), blz. 293, fig. 438). Hetzelfde Mariatype komt voor op Basaiti's schilderijen in Allentown, Pa. en Athens, Georgia (Zie F. Rusk Shapley, *Paintings from the Samuel H. Kress collection. Italian Schools XV-XVI centuries*, London 1968, blz. 153, fig. 375 en blz. 154, fig. 376) en op de *Sacra Conversazione* in Urbino (Lucco, *op. cit.* (noot 6), fig. 20a).

⁹ S. Moschini Marconi, *Galleria dell'Accademia di Venezia. Opere d'arte del secoli XIV e XV*, Roma 1955, blz. 47, afb. 45; Heinemann, *op. cit.* (noot 5), blz. 294, fig. 448. Voor het schilderij in Wenen; Heinemann, *op. cit.* (noot 5), blz. 294, fig. 450.

¹⁰ Heinemann, *op. cit.* (noot 5), blz. 293, fig. 457; Lucco, *op. cit.* (noot 6), blz. 50, fig. 20. Het motief van Maria die het Kind de borst geeft is tevens onderwerp van één van de ondertekeningen op het schilderij in Amsterdam. Zie de afbeeldingen op blz. 155 van de catalogus *Early Venetian Paintings*, geciteerd in noot 1.

¹¹ B. Degenhart, Dürer oder Basaiti. Zu einer Handzeichnung der Uffizien, *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, 5 (1937-40), blz. 423-28; tentoonstellingscatalogus *Albrecht Dürer 1471-1971* (Neurenberg) München 1971, blz. 110, cat. nr. 190. Dat de landschapsaquarel en de landschapskrijttekening in de Uffizi werkelijk van de hand van Basaiti zijn verdient m.i. nog nadere adstructie. Zie voor de aquarel ook W. R. Rearick, *Tiziano e il disegno veneziano del suo tempo*, Firenze 1976, blz. 31-32, cat. 12, fig. 13.

- ¹² Zie bij voorbeeld E. Battisti, *Il Concetto d'imitazione nel Cinquecento italiano*, in *Rinascimento e Barocco*, Turijn 1960, blz. 175-215.
- ¹³ Zie voor dit schilderij D. Cast, *The Stork and the Serpent: A new interpretation of the Madonna of the Meadow by Bellini*, *The Art Quarterly* 32 (1969), blz. 247-57.
- ¹⁴ Zie bij voorbeeld de *Heilige Familie* te Würzburg en die op onbekende verblijfplaats, Heinemann, *op. cit.* (noot 5), blz. 26-27, fig. 234 en fig. 235.
- ¹⁵ Zie de *Maria met Kind, Heiligen en opdrachgeefster*, *Katalog der ausgestellten Gemälde des 13.-18. Jahrhunderts. Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz*, Berlijn 1975, blz. 40. De hier gegeven datum omstreeks 1490 lijkt aan de vroege kant.
- ¹⁶ H. E. Wethey, *The paintings of Titian*, deel 1: *The religious paintings*, London 1969, cat. 42, pl. 6; cat. 43, pl. 8; cat. 48, pl. 5; cat. 58, pl. 10; cat. 61, pl. 9; cat. 90, pl. 7. Al deze werken zijn dateerbaar vóór 1515.
- ¹⁷ M. J. Wasserman, *A re-discovered cartoon by Leonardo da Vinci*, *The Burlington Magazine* 112 (1970), blz. 195-204.
- ¹⁸ Er zij op gewezen dat het niet is uitgesloten dat de genoemde iconografische en compositorische motieven aan Basaiti bekend werden d.m.v. het werk van Leonardo-navolgers als Bernardino Luini door wie de compositie in al zijn varianten onmiddellijk na het ontstaan ervan een grote verspreiding kreeg. Vergelijk voor Luini bij voorbeeld diens *H. Familie* in de Pinacoteca Ambrosiana (A. Falchetti, *La Pinacoteca Ambrosiana*, Vicenza 1969, blz. 160-161, met afb.) en diens fresco *Maria met Kind en de kleine Johannes* (A. Ottino della Chiesa, *Dipinti nel museo nazionale della Scienza e la Tecnica*, Milano 1962, afb. 44), waarop C. van Tuyl mij attendeerde.
- ¹⁹ T. Kustodieva in *The Hermitage. Western European Painting of the Thirteenth to the Eighteenth Centuries*, Leningrad 1978, nr. 7 met afb.
- ²⁰ R. Kultzen, *Alte Pinakothek München. Katalog v: Italienische Malerei*, München 1975, blz. 58-59.
- ²¹ C. Ridolfi, *Le Meraviglie dell'arte ovvero le vite degli illustri pittori veneti e delo stato* (1648), ed. D. von Haßeln, Berlin 1914-1924, deel I, blz. 42.